

Chercher la femme chez Foucault

Kristien Delhaye

Foucault, de 'man' van de mikrofysika van de macht. De man die ons attent heeft gemaakt op de alledaagse machtsverhoudingen op het laagste nivo. De man ook die ons heeft laten zien hoe het maatschappelijk lichaam doortrokken is van opposities als waar en onwaar, wetenschappelijk en onwetenschappelijk, redelijk en onredelijk, gezond en ziek, normaal en abnormaal, subjektief en objektief en hoe deze tegenstellingen altijd gepaard gaan met machtsposities en deel uitmaken van de mechanismen en strategieën van de macht die overal aan het werk zijn.

Eén van die alledaagse machtsverhoudingen op het laagste nivo is de man-vrouw verhouding en de daaraan ten grondslag liggende oppositie man/vrouw die de wereld in twee ongelijkwaardige mensheid-helften verdeelt. Die verhouding blijft in het empiries-histories werk van Foucault schromelijk onderbelicht. Dit is des te merkwaardiger daar Foucault zich o.a. ook op die terreinen heeft begeven die bij uitstek bepalend zijn geweest voor de konstruktie van maatschappelijke mannen en vrouwen (1): het terrein van de rede en de seksualiteit.

In zijn boek 'Geschiedenis van de waanzin' beschrijft Foucault de geschiedenis van die handeling die de waanzin van de rede scheidt. Het is de geschiedenis van de overgang van de middel- eeuwse en humanistische ervaring waarin waanzin en niet- waanzin, rede en niet-rede nog met elkaar verbonden waren, naar de ervaring van de moderne wereld die de waanzin bij geestesziekten indeelt en waar de dialoog totaal verbroken is. Er is enkel

---

1 Ik spreek hier expliciet over de konstruktie van maatschappelijke mannen en vrouwen. Wat zogenaamd typies vrouwelijk of typies mannelijk is, gaat niet terug op biologiese gronden, maar is het produkt van een maatschappelijke konstitutie van sekse-identiteiten. Dat de vertoog- en de (dé-)konstruktietheoriën voor de feministiese theorievorming momenteel zo attractief zijn, is juist omdat zij ingaan tegen deze 'naturalisering' van het verschil tussen de seksen.

nog de taal van de psychiatrie die een monoloog van de rede 'over' de waanzin is. Na het midden van de zeventiende eeuw wordt de rede dominant en sluit alle vormen van redeloosheid uit, of legt ze het grote stilzwijgen op. In heel z'n beschrijving van deze geschiedenis van de progressieve dominantie van de rede en de daarmee gepaard gaande onderschikking van de redeloosheid heeft Foucault nergens gewezen op het belang van deze beweging voor de konstitutie van de sekse-identiteiten.

Belangrijk debat tijdens het opkomend rationalisme is het cultuur/natuur-debat. Binnen dit discours wordt de rede gezien als behorend tot de cultuur en deze laatste is superieur ten opzichte van de beperkende en determinerende 'neigingen' van de natuur. De 'mens' kan enkel de overgang van de natuur tot de cultuur maken door de inzet van de rede die de stem van de natuur binnenin zichzelf tot zwijgen moet brengen.

Maar blijkbaar is niet de hele mensheid in staat deze transformatie door te maken. In dezelfde periode dat men de waanzin gaat zoeken in "die duistere regionen bij de laagste grenzen van de menselijkheid; daar waar de mens zich voegt naar de natuur" (2), wordt ook de vrouw geassocieerd met de natuur. Ook haar wordt het domein toegewezen van de passies en de hartstochten die zo onverbreekelijk met de natuur verbonden zijn. Enkel de mannen zijn in staat, middels hun identifikatie met de rede te ontsnappen aan de slaafse onderwerping aan de passies. Enkel mannen handelen uit plicht want zij worden verondersteld controle uit te oefenen over hun verlangens die de mensen van het pad van de rede en de moraal afleiden. Door hun mogelijkheid tot zelf-kontrolé worden mannen aangezien als de 'vrije' sekse. Vrouwen kunnen - door hun onverbreekelijke band met de natuur - enkel hun vrijheid bereiken via de onderschikking aan de mannen. "Zoals maskuliniteit in een opkomende rationalistische traditie in toenemende mate geïdentificeerd werd met cultuur, zo werden vrouwen gradueel en brutaal gereduceerd tot de status van een gedenigreedé natuur, en konden zelfs worden verbrand als heksen" (3).

En wanneer met de opkomst van het vroege kapitalisme er een splitsing ontstaat tussen de publieke en de private sfeer, wordt ook de dichotomie tussen 'rede' en 'passie' ruimtelijk toegewezen. De vrouw moet zich voortaan in de huiselijke ruimte bezighouden met de verzorging van de private emoties en affekties. De man krijgt een plaats in de publieke ruimte die steeds meer beheerst wordt door normen als instrumentele kennis en

---

2 M. Foucault, *De geschiedenis van de waanzin*, Boom, 1984, blz. 88.

3 V.J. Seidler, 'Reason, desire and male sexuality', in: P. Caplan (ed.), *The cultural construction of sexuality*, Tavistock Publications, London-New York, 1987, blz. 94.

rationele kalkulatie. Door deze ruimtelijke taxatie van de sekse-identiteiten wordt de specifieke 'mannelijke' en 'vrouwelijke' deskundigheid nog versterkt.

Had Foucault in z'n geschiedenis van rede en redeloosheid oog gehad voor de betekenis van de rede voor de konstruktie van mannelijkheid en voor de betekenis van redeloosheid voor de konstruktie van vrouwelijkheid alsook voor de daaraan inherente hiërarchisering, dan kon z'n geschiedenis van de seksualiteit er niet zo geslachtsloos hebben uitgezien.

In zijn 'Geschiedenis van de seksualiteit I, de wil tot weten' keert Foucault de alom bekende onderdrukkingshypothese om. Het is niet zo, aldus Foucault, dat met de opkomst van het kapitalisme de seksualiteit zou zijn onderdrukt. Integendeel, de afgelopen drie eeuwen is een ware explosie van vertogen losgebarsten rondom en naar aanleiding van de seksualiteit. En het zijn die vertogen - waaraan een regime van macht-weten-lust ten grondslag ligt - die een veelheid van seksualiteiten in de lichamen van de mensen inplanten. Foucault heeft bijzonder veel aandacht voor de inplanting van de 'perversies' en hij laat ze dan ook de revue passeren: "die welke optreden in de verschillende levensstadia (de seksualiteit van de zuigeling of het kind), die welke beslag krijgen in neigingen of praktijken (seksualiteit van de homoseksueel, de gerontofiel, de fetisjist,...), die welke op diffuse wijze bepaalde relaties bezetten (seksualiteit van de relatie arts-patiënt, pedagoog-pupil, psychiater-krankzinnige), die welke in allerlei ruimten rondwaren (seksualiteit thuis, op school, of in de gevangenis" (4). Merkwaardig genoeg heeft Foucault het nergens expliciet over de meest veralgemeende seksuele inplantingen, namelijk die die gestold zijn rond de seksen. Voor Foucault zijn de vele vertogen blijkbaar sekse-neutraal. Dat ontnemt hem duidelijk het zicht op de wezenlijk verschillende konstruktie van de seksualiteit van mannen en vrouwen en op de machtsverhouding die immanent is aan dit verschil. Wel voert Foucault de hysteriese vrouw ten tonele. Hij beschrijft de hysterisering van het vrouwelijk lichaam als een van de vier grote strategiese complexen die 'de' macht vanaf de achttiende eeuw rondom de seks tot ontwikkeling heeft gebracht (5). En terwijl het Foucault

---

4 M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de Seksualiteit I*, SUN, Nijmegen, 1984, blz. 50.

5 De hysterisering van het vrouwelijk lichaam is, aldus Foucault, een proces dat in 3 stappen verloopt: het vrouwelijk lichaam wordt gekwalificeerd en gediskwalificeerd als een lichaam dat van seksualiteit verzadigd is. Dit lichaam wordt op grond van een daaraan inherente pathologie in het veld van mediese praktijken opgenomen. Het wordt tegelijk gezien als een lichaam dat in een organiese verhouding staat tot het maatschappelijk lichaam, tot de

er juist om gaat te kijken, "welke in een bepaald type vertoog over de seks of in een bepaalde vorm van de afdwinging van de waarheid die zich histories en op welbepaalde plaatsen voordoet (...) de meest 'direkte' en meest 'lokale' machtsverhoudingen zijn die werkzaam zijn" (6), is hij niet in staat deze hysterisering van het vrouwelijk lichaam te verbinden met de seksuele machtsrelaties tussen mannen en vrouwen (7).

Uit het artikel 'Sexuality and Solitude' van M. Foucault en R. Sennett blijkt duidelijk hoe Foucault de falliese orde van het discours over het hoofd heeft gezien. Als Foucault in dit artikel schrijft "zullen we zeggen dat 'we' na Augustinus onze seksualiteit beleven in ons hoofd" (8), dan spreekt Foucault hier in naam van de hele westerse mensheid. Maar is dit beleven van de seksualiteit in het hoofd niet juist het produkt van de konstitutie van 'mannelijke' seksualiteit? Voor Foucault is history blijkbaar nog steeds history. Het seksuele discours van Augustinus dat voornamelijk de relatie tussen de vrije wil en de onvrijwillige neigingen beklemtoont, richt zich duidelijk tot de man. Het probleem voor Augustinus, aldus Foucault, is de oncontroleerbaarheid van de erektie (9). Door de revolutie van Adam om aan Gods wil te ontsnappen, verloor hij de controle over zijn lichaam en in eerste instantie over z'n genitaliën. Sindsdien neemt de seksuele akt zo'n volledig en passioneel bezit van de man, dat op het hoogtepunt van de opwinding de kracht van de rede wordt verlamd. Deze autonomie van de seksuele organen noemt Augustinus de libido en deze libido moet door de wil in bedwang worden gehouden. Daarom moet men konstant in een spirituele strijd met z'n libido zijn om te ontcijferen welke, onder de bewegingen van de ziel, van de libido afkomstig zijn.

Dit christelijk discours krijgt in de periode van de verlichting een gesekulariseerde versie. Net zoals waanzin in de achttiende eeuw gezien werd als een terugval in het animale, werd ook (mannelijke) seksualiteit gezien als een teken van beestachtigheid. Binnen het hiërarchies systeem cultuur/natuur wordt de seksualiteit tot de natuur gerekend. Om de transformatie naar de cultuur te voltrekken moeten mannen zich dan ook radikaal afsplitsen van hun natuurlijke neigingen en zich enkel met hun rede

---

ruimte van het gezin en tot het leven van de kinderen.

6 M. Foucault, *De wil tot Weten*, blz. 98.

7 Voor een analyse in dit verband van de 'typiese vrouwelijke' ziektes zoals histerie, depressie, melancholie, agorafobie, anorexia, zie: B.S. Turner, *The Body and Society*, Basil Blackwell, New York, 1984 en A. Heller, *A theory of Feelings*, Van Gorcum, Assen, 1979.

8 M. Foucault, R. Sennett, 'Sexuality and Solitude', in: *Humanities in Review*, 1982, vol I, blz. 15.

9 *Ibid.*, blz. 14.

identificeren. Het is dus zaak voor de mannen dit natuurlijke deel van henzelf onder controle te krijgen, want dit stuk beestachtigheid kan geen plaats krijgen in een geciviliseerd bestaan.

De konstitutie van vrouwelijke seksualiteit daarentegen, stond helemaal niet in het teken van de rede. Ook de christelijke visie omtrent vrouwelijke seksualiteit die de vrouwelijke persoon in twee tegengestelde helften opsplijt - de hoer (Eva) en de zuivere moeder (Maria) - krijgt tijdens de verlichting een gesekulariseerde versie. Deze konfliktuele visie is duidelijk bij Rousseau terug te vinden. Aan de ene kant is de vrouw gemaakt om te behagen en onderworpen te zijn aan de man. Aan de andere kant wordt zij gedefinieerd als het seksuele schepsel dat de man konstant poogt van het pad van de rede en de moraal af te brengen. Aan de ene kant moet de vrouw bekoren, sensueel, lief en passioneel zijn, aan de andere kant moet ze skrupuleus zuiver zijn. Hoe konfliktueus het discours rond vrouwelijke seksualiteit ook moge geweest is, op één punt is ze bijzonder eenduidig: vrouwelijke seksualiteit staat in verband met het passionele, het bij de natuur staande. Als zodanig vormt het vrouwelijke lichaam dan ook geen object van zelf-kontrolle maar is het het geprivilegerde object van mannelijke toeëigening. Feit is dus dat mannelijke en vrouwelijke seksualiteit fundamenteel verschillende diskursieve produkten zijn.

Zoals mannen zich hebben leren identificeren met hun verstand, zo hebben zij zich ook moeten leren vervreemden van hun lichamen en hun passies. Seksualiteit kon voor mannen enkel een kwestie van kontrolle blijven door het radikaal te scheiden van intimiteit en hartstocht die voor hen als zo bedreigend werd ervaren. En zo werd 's mans enige centrum inderdaad zijn hoofd. Voor vrouwen die zich hebben leren identificeren met hun emoties, met hun verzorgende rol als moeder en partner, heeft seksualiteit alleen betekenis in de kontekst van een emotionele binding. Seksualiteit is voor vrouwen hartstocht, passie, opgaan in de ander. Dit verschil tussen mannelijke en vrouwelijke seksualiteit werd door Emma Goldman treffend verwoord in een brief aan haar vriend Ben Reitman: "Your love is all sex with nothing but indifference left when that is gratified... My love is sex, but it is devotion, care, anxiety, patience, friendship, it is all" (10).

Dat Foucault net als andere mannen enkel een fysieke beleving van de seksualiteit kent, blijkt treffend uit z'n visie op verkrachting. In 'La Folie encerclée' - de neerslag van een reeks debatten rond thema's die betrekking hebben op repressie - leidt Foucault de discussie rond verkrachting in: "We hebben op het ogenblik in Frankrijk een Kommissie voor de Hervorming

---

10 V.J. Seidler, op.cit., blz. 105.

van het Strafrecht, die al enige maanden bezig is (...); en die tot op heden een aantal onbelangrijke beslissingen heeft genomen. Tot mijn verbazing werd ik door hen opgebeld met de volgende mededeling: we zijn bezig met de studie van het vraagstuk van de wetgeving op het terrein van de seksualiteit. We staan voor grote raadsels en zouden van u willen horen, wat u ervan denkt" (11).

En wat Foucault ervan denkt is nogal onthutsend: "Men kan altijd vasthouden aan het theoreties vertoog, dat erin bestaat te stellen, dat seksualiteit in geen geval object van bestraffing kan vormen. En wanneer men de verkrachting bestraft, zou men uitsluitend het fysieke geweld moeten bestraffen, en stellen dat het om niet méér dan agressie en om niets anders handelt; of iemand een ander een vuistslag in het gezicht toebrengt of zijn penis in het geslacht steekt, maakt geen verschil" (12).

Hier is dus duidelijk een 'man' aan het woord die seksualiteit kan loskoppelen van elke vorm van emotionaliteit en persoonlijk contact. "Een 'man' die bij voorkeur vasthoudt aan een theoreties vertoog waarin hij bovendien vergeten is dat er in onze maatschappij een klasse van maatschappelijke mannen en een klasse van maatschappelijke vrouwen bestaat en dat verkrachting juist in verband met deze maatschappelijke realiteit moet worden gedacht" (13). Verkrachting is juist deze 'lokale taktiek' van geweld waarbij mannen geleerd hebben zich de lichamen van vrouwen brutaal toe te eigenen.

In Foucaults mikrofysika van de macht is alleen plaats voor een reëel bestaande fysika, niet voort een gekonstrueerde 'psychika' die ertoe leidt dat mannen en vrouwen hun seksualiteit verschillend beleven. Daarom doet het er voor Foucault niet toe of een man een ander een vuistslag geeft of z'n penis in het geslacht steekt. Voor vrouwen maakt het een verdomd groot verschil. Als iemand met geweld z'n penis in het geslacht steekt, dan gaat het níét enkel om fysiek geweld, maar ook om emotioneel geweld, om psychies geweld, om de schending van de vrouwelijke identiteit. Foucault toont zich hier als de gevangene van de mannelijke (rationele) identiteitskonstruktie want hij is blijkbaar niet in staat om in zijn 'theoreties vertoog' rekening te houden met de emotionele/psychiese dimensie die óók in het geding is als het om seksualiteit en seksueel geweld gaat (14).

---

11 Enfermement Psychiatrie Prison. Dialogue avec Michel Foucault et David Cooper. In: La Folie Encerclée, Change 32-33, octobre '77, blz. 98-99.

12 Ibid., blz. 98-99.

13 M. Plaza, 'Seksualiteit en geweld: Het niet willen weten van Michel Foucault', in: Krisis 11, 1983, blz. 13.

14 Foucault moet blijkbaar zelf ook gemerkt hebben dat er iets aan de hand was met z'n vertoog over verkrachting, want enkele jaren later houdt hij er een

In de 'Geschiedenis van de waanzin' ziet Foucault duidelijk hoe 'waanzinnig' die uitsluitende handeling van de rede is: "De geschiedenis van die andere soort waanzin moet geschreven worden, die andere soort, waardoor de mensen, in het soeverein-redelijk gebaar dat hun buurman achter slot zet, met elkaar kunnen omgaan en elkaar in de meedogenloze taal van de niet-waanzin herkennen" (15). Had Foucault gezien hoe juist die rede verbonden werd met de konstitutie van maatschappelijke mannen, dan had hij ook moeten zien hoe deze mannen in een soeverein-redelijk gebaar hun buurvrouwen achter slot hebben gezet en had hij niet in zo'n meedogenloze taal over seksualiteit en verkrachting kunnen spreken.

Kristien Delhaye is sociologe, en werkzaam aan de universiteit van Leuven.

---

toch enigszins andere visie op na. In een interview met James O'Higgins in 1983 zegt Foucault uitdrukkelijk: "De kwestie van vrijheid van seksuele keuze verdient alle prioriteit. En ik zeg bewust seksuele keuzevrijheid en geen vrijheid van seksuele handelingen, want bepaalde seksuele handelingen zoals verkrachting kunnen niet getolereerd worden, of het nu gaat om een man en een vrouw of om twee mannen". (In: Michel Foucault in gesprek. Seks, macht en vriendschap. De Woelrat, 1985, blz. 47). Foucault ziet hier verkrachting blijkbaar niet langer als een louter fysieke handeling maar als een 'seksuele' handeling. Waarom Foucault nu plots een onderscheid maakt tussen beide soorten handelingen en waarop dit onderscheid is gebaseerd, maakt hij nergens duidelijk.

15 M. Foucault, De geschiedenis van de waanzin, blz. 7.